

ESTIU DE 1938

SETGE AERI FRANQUISTA AL PRIORAT

Ramon Arnabat Mata

El Priorat va patir un intens setge aeri franquista en el context de la batalla de l'Ebre. L'aviació feixista va bombardejar diàriament la comarca, amb Falset, Marçà, Cornudella de Montsant i Ulldemolins com a objectius principals. Els atacs van causar nombroses víctimes i destrucció, afectant tant la població civil com les tropes republicanes.

The Priorat region suffered intense Francoist aerial bombardments during the Battle of the Ebro. Francoist aircraft bombed the region on a daily basis, with the towns of Falset, Marçà, Cornudella de Montsant and Ulldemolins as the main targets. The attacks caused considerable casualties and destruction, affecting both the civilian population and Republican troops.

PARAULES CLAU:

Bombardeig, Guerra Civil, Priorat, aviació, franquisme

KEYWORDS:

Bombing, Civil War, Priorat, aviation, Francoism

El Priorat comença a rebre la visita continuada d'avions feixistes el mes de juliol de 1938, quan els franquistes dominen l'Aragó i el nord del País Valencià i Catalunya resta totalment aïllada.

A partir d'aquest moment, la comarca esdevé primera línia de la rereguarda republicana, amb una important presència de tropes, i, durant la segona quinzena de juliol, l'aviació feixista sobrevolarà el Priorat cada dia, bàsicament en tasques d'observació del moviment i aquarterament de tropes: *paves*, *xivates*. Aquests aparells seran vistos per l'observatori de Bellmunt, des d'on s'informarà els serveis de la DECA (Defensa contra Aeronaus) del Camp de Tarragona. També hi havia punts d'observació aèria a Poboleda i Falset.

L'estiu de 1938, el Priorat va ser sotmès a un veritable setge aeri franquista en el marc del front de l'Ebre i de l'estada de les Brigades Internacionals. A partir del 25 de juliol —inici de la batalla de l'Ebre— i durant tot l'estiu, Falset, Marçà, Cornudella de Montsant i Ulldemolins esdevindran objectius prioritaris de l'aviació feixista: aquarteraments, comunicacions, subministraments al front, combats aeris i, a més, milers de refugiats que fugen del front i de l'ocupació franquista.¹

◆ El primers bombardeigs aeris

El primer bombardeig documentat sobre el Priorat es va produir l'1 de gener de 1938 a Cabacés i no tornaran a repetir-se fins a començaments de juliol d'aquest mateix any: dies 2 (Marçà), 3 (Falset), 4 (Marçà) i 8 (Marçà, Falset i Bellmunt del Priorat). L'atac aeri del 8 de juliol sobre l'estació de Marçà-Falset, la carretera de Falset a Reus i Falset, causa deu víctimes mortals segons les informacions de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya.² Les informacions republicanes assenyalen que, a dos quarts de tres de la tarda, un

1. Hom pot llegir un relat més detallat de tot plegat a ARNABAT, Ramon; ÍÑIGUEZ, David. *Atac i defensa de la rereguarda. Els bombardeigs franquistes a les comarques de Tarragona i a les Terres de l'Ebre (1937-1939)*, Valls: Cossetània Edicions, 2013, i GORT, Ezequiel. "Els bombardeigs i la guerra des de l'aire al Priorat", *Congrés Internacional "La batalla de l'Ebre"*, Móra d'Ebre, 2008, p. 1-19.

2. Junta de Defensa Passiva de Catalunya (JDPC). Informes dels dies 8 i 9 de juliol de 1938.

bimotor *Katiuska* republicà pintat de gris i amb els emblemes enemics deixà caure cinc bombes de 50 kg entre Falset i Bellmunt, que provocaren ferides a tretze persones, una de les quals va quedar greu. A les set de la tarda, un bimotor llançà dues bombes que esclataren a l'est de Falset, al quilòmetre 350 de la carretera a Reus.³

L'aviació franquista sobrevolà el Priorat en missions d'observació entre el 14 i el 19 de juliol de 1938, fins que al final decidí de bombardejar-lo de nou: els dies 23 (Marçà), 25 (Poboleda), 26, 27 i 28 (Masroig). Segons Jaume Sabaté, el Masroig fou bombardejat aquests dies pels franquistes, quan al poble hi havia diverses forces republicanes i l'església havia esdevingut un taller de construcció de barques per passar l'Ebre: «Es presentaren les *paves* en formacions de tres. Varen caure bombes a diversos llocs», a la coma dels Calders, al cementiri, dues al Xalet, una al Sindicat, una a cal Sim, dues a la Basseta Menuda, dues al solà de la Verònica, una a prop de ca la Isabel i una altra a la cova del Sens.⁴ Nosaltres no hem pogut documentar aquests atacs aeris, però són perfectament versemblants per les dates. Tal com expliquen Miquel Perelló i Josep Munté, el 28 de juliol de 1938 «els aparells de reconeixement alemanys pertanyents al grup Aufklärungsgruppe A. 88, de la Legió Còndor, van efectuar uns vols d'observació sobre les carreteres i vies de comunicació».⁵ L'aviació franquista anotà en els seus informes: «Carreteras al N.E. de García (al N. de Falset) hay mucho tráfico. Carreteras en la zona de acción poco movimiento».⁶ L'endemà, 29 de juliol, la rereguarda immediata al front de l'Ebre rebrà de valent els atacs de l'aviació franquista durant tota la jornada, que semblà la destrucció i la mort a les viles de Falset i Marçà, Cambrils i altres indrets costaners pròxims al front de l'Ebre.

◆ Falset: 29 de juliol de 1938

El 29 de juliol, a les 11:10 h, es produirà una primera alarma a Reus per la presència de deu aparells tipus Junkers que llençaran unes cent cinquanta bombes a Falset. A les 12:00 h s'informa que deu aparells més han tornat a

3. Archivo General Militar de Ávila (AGMA). C.1112. Cp.11, D.1/84 i C.255. Cp.2, D.2/56: Actividad Aviación Enemiga. 8-VII-38: Tarragona.

4. SABATÉ, Jaume. *Víctimes d'una guerra al Priorat*. Barcelona: Dalmau Editor, 2002, p. 71-72 i 122.

5. PERELLÓ, Miquel; MUNTÉ, Josep. "Els bombardeigs de Falset el 29 i 30 de juliol de 1938", *Lo ViOlí. Revista cultural del Priorat*, 12 (2012), p. 21-24.

6. Archivo Histórico del Ejército del Aire (AHEA), A-2061.

bombardejar, cosa que provoca vuitanta ferits i uns vint-i-cinc morts i trenta edificis destruïts, entre els quals hi ha l'Hospital Civil, la Comandància Militar i la Delegació d'Ordre Públic. A les 18:36 h es produeix un nou atac per part de cinc aparells. En total, la devastació és tremenda a la capital del Priorat: cent vuitanta edificis destruïts, quaranta morts i cent ferits. La població serà evacuada a les nou de la nit.⁷ Aquestes accions són realitzades pels Savoia S-79 de l'aviació legionària italiana emplaçada a la Península, concretament a Valenzuela (Saragossa).⁸

Els atacants italians documenten fins a sis accions dels S-79 aquest dia. La primera és la d'una formació de cinc Savoia S-79 que bombardegen la carretera i la perifèria del poble de Garcia amb quaranta bombes de 100 kg; cinc més ho faran contra el nus de carretera i els contorns de Falset amb la mateixa càrrega de bombes de 100 kg; cinc més contra l'estació de Falset amb el mateix nombre d'explosius; cinc trimotors més repetiran l'acció contra el nus de carreteres i la perifèria de Falset, i cinc més contra l'estació ferroviària. Finalment, quatre S-79 bombardegen el nus de carreteres a Marçà amb trenta-dues bombes de 100 kg (vegeu la imatge 1).⁹

Els diaris dels grups XXIX i XXX ens aclareixen l'autoria d'alguns d'aquests atacs (vegeu la imatge 2). Aquests especifiquen que bombardegen al migdia i a la tarda en dos atacs dobles i simultanis. El primer en horari franquista és a les 11:57 h i a les 12:03 h. Durant aquest interval, els S.79 descarreguen les bombes contra el nus de carreteres de Falset i l'estació ferroviària, respectivament. Són dues formacions de cinc aparells S.79 del 111° Stormo, integrats en el XXIX Gruppo de bombardeig ràpid estacionats a la Península. Amb la primera formació participen quatre avions de la 280a esquadrilla i un de la 281a (del XXX Gruppo), amb vuit bombes de 100 kg cada avió que descarreguen des dels 4.500 m. Gairebé simultàniament deixen caure les bombes contra l'estació ferroviària de Falset quatre avions de la 289a i un de la 281a i des dels 4.300 m.¹⁰ Aquesta ha estat una acció conjunta del grup completada amb dos aparells del XXX Gruppo integrats a la 281a esquadrilla.

7. Archivo General Militar de Avila (AGMA), C.255, Cp.2, D.2/111.

8. AHEA, A-2061.

9. Ufficio Storico dell'Aeronautica Militare – Operazioni Militare Spagna (USAM-OMS). Relazione sulla Missione italiana in Spagna. 29 Iuglio 1938.

10. USAM-OMS. Diario Storico 29° Gruppo Sparvieri 111° Stormo BV. Giorno 29 Iuglio 1938.

SARAGOZZA 29 Luglio 1938

EFFICACIA APPARECCHI: - n° 18 S.79

ORDINI RICEVUTI:

- 1° Azione - Bombardare nodo stradale di Garcia
- 2° Azione - Bombardare nodo stradale e ferroviario di Falset
- 3° Azione - Bombardare stazione ferroviaria di Falset e concentramenti su nodo stradale di Marsa

ORDINI DATI:

- 1° Azione - La 281^a Sq. n° 1 app.
La 285^a " n° 4 "
- 2° Azione - La 280^a Sq. n° 4 "
La 289^a " n° 4 "
La 281^a " n° 2 "
- 3° Azione - La 280^a Sq. n° 3 "
La 289^a " n° 3 "
La 281^a " n° 5 "
La 285^a " n° 3 "

ORDINI DATI:

- 1° Azione - Decolle ore 10,45 - Escus. tiro ore 11,45 - att. 12,25
- 2° Azione - Decolle ore 11,05 - Escus. tiro ore 11,57 - Att. 13,-
- 3° Azione - Decolle ore 16,50 - Escus. tiro ore 17,45 - Att. 18,45

LAVORI ESEGUITI: - Manutenzione apparecchi

MOVIMENTO PERSONALE: - N. N.

V A R I E - Reazione contraerea durante la prima azione

CONDIZIONE TEMPO: - Buone

P. Mantu

Diario Storico de l'111 ° Stormo. Savoia S.79. Saragozza (USAM-OMS)

29 LUGLIO

Partono n° I apparecchi della 281^a Squadriglia e n° 3 apparecchi della 285^a Squadriglia per un'azione di BOMBARDAMENTO PAESE IL NODO STRADALE DI MARSA (TARRAGONA), ==

Bombe lanciate n° 32 da Kg. 100 - Minuti di volo 90' - Tiro effettuato da m. 4700. ==

REAZIONE ANTIAEREA

EQUIPAGGI:

28=1 CAP. LIBERI = CAP. NOVELLI = S. TEN. GHINAZZI
 28=2 S. TEN. DA PORTO = S. TEN. NICOLETTI
 28=9 TEN. CASALI = SERG. RUSTIGNOLI
 28=08 TEN. BAISI = SERG. M. CASTELLI = SERG. DE STEFANI

Rimpatria il Sottotenente BUZZANCA Aldo.

Diario Storico del XXX Gruppo BV Sparvieri. Savoia S.79. Saragozza (USAM-OMS)

Les fonts militars republicanes aporten algunes dades, com que en l'atac els deu aparells en dues patrulles procedents del nord llencen sobre la ciutat unes cent bombes de 100 kg, que provoquen vint-i-cinc morts i noranta ferits, la majoria presoners de les darreres operacions, guàrdies d'assalt i militars. Hi ha també trenta edificis destruïts.¹¹ La defensa local de Reus en dona compte amb tot detall, per bé que erra en la identificació dels avions. Amb tot, l'encerta de ple amb l'interval de cinc minuts de les dues formacions:

12'57: Ens és comunicat que Hospitalet dona pas a 5 trimotor marca Junkers, rumb sud. Cinc minuts més tard torna a donar pas a 5 aparells més de la mateixa marca.

Aquests aparells acaben de bombardejar Falset, on hi han deixat caure un centenar de bombes explosives d'uns 100 quilos, ocasionant uns 25 morts i un centenar de ferits i a més la destrucció d'un bon nombre d'edificis. Seguidament ens és comunicat que el nostre equip de salvament ja ha arribat a Falset, el qual s'ha posat a actuar sense saber en aquest moment la sort dels seus components que hagin pogut tenir en aquest darrer bombardeig.

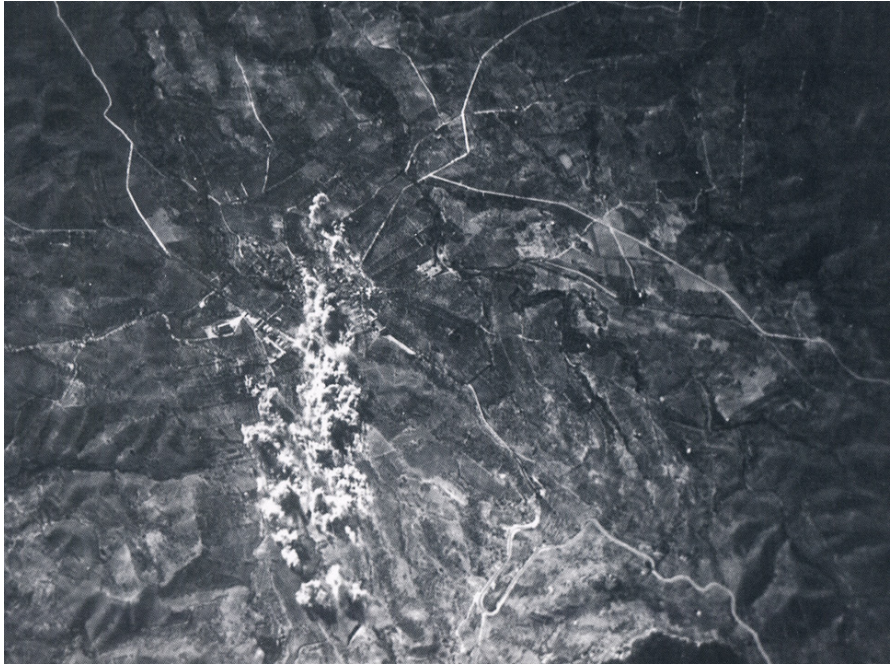
13'00: Procedent de Falset arriba nostre equip de salvament conduint 40 ferits i un mort, el qual deixà d'existir pel camí. Seguidament son traslladats a l'Hospital Militar "La Seminosa" de Tarragona. Cal fer constar que entre els ferits hi ha un capità i un Soldat facciosos.¹²

El segon atac doble contra Falset, consigna a quarts de set pels agredits i una hora abans per part dels agressors (17:45 h), el cometen novament els aparells del 111° Stormo, els quals fan al·lusió que les bombes han d'anar destinades als mateixos objectius que durant el matí: nus de carreteres i perifèria de Falset i estació ferroviària (vegeu les imatges 3 i 4). En aquesta acció hi participen quatre trimotors que a més descarregaran trenta-dues bombes de 100 kg contra el nus de carreteres i la perifèria de Marçà. El total doncs és de catorze aparells: cinc contra el nus, cinc contra l'estació i quatre contra els contorns de Marçà. Com al matí, hi participen trimotors del XXIX Gruppo i el XXX Gruppo amb el mateix *modus operandi*. A les 17:45 h, els del XXX Gruppo descarreguen contra les concentracions de forces a Falset i cinc minuts més tard ho fan els del XXIX Gruppo, amb tres de la 289a i dos de la 281a esquadrilles contra l'estació ferroviària. Els catorze avions carreguen 800 kg de bombes, excepte un que porta 600 kg.¹³

11. AGMA, C.255, Cp.2, D.2/116.

12. Arxiu Històric Municipal de Reus. Informes dels bombers de Reus (AHMR-IBR). Caixa 2164. Serveis Municipals d'Incendis i Salvament (16/07/1938 - 8/1/1939).

13. USAM-OMS. Diario Storico 111° Stormo BT.

Bombardeig sobre Falset el 29 de juliol de 1938 (Arxiu fotogràfic del CHCC)

Alguns autors comptabilitzen fins a set atacs contra Falset, dada que podria ser certa si tenim en compte les dades de l'aviació alemanya, en concret dels bimotors de reconeixement i bombardeig Dornier Do 17.¹⁴ Com sempre, però, els alemanys no són tan precisos i detallats en els seus documents, butlletins i comunicats com els italians i només sabem que nou Dornier Do 17, «el llapis volador», realitzen un primer servei contra el trànsit i la carretera de Móra la Nova i Falset amb 4,5 tones llençades des dels 4.000 m. Breument s'informa que els blancs es produeixen a la carretera, al pont al nord de Móra la Nova i a Falset. Un segon servei el realitzen set avions del mateix tipus amb 3,5 tones llençades des dels 3.500 m, amb blancs a l'estació i concentracions a Falset, a més d'atacs contra els dos marges del riu.¹⁵ Aquestes accions en què s'esmenta Falset poden correspondre al cinquè i sisè atac contra les seves immediacions. Precisament la defensa passiva local de Reus assenyalava que a les 16:00 h dos aparells estaven bombardejant Falset.¹⁶

Del terrabastall causat pels atacs a Falset en tenim constància gràcies als documents de la defensa passiva local de Reus i les aportacions d'Ezequiel Gort i Salvador Palomar i de Jaume Sabaté. En l'atac del migdia, l'alcaldia de Falset demanava auxili a Reus per tal de socórrer els seus ciutadans víctimes de les bombes: «Amb tota urgència surt de Reus el nostre equip compost per un Grup de Bombers; els Doctors Aixelà i Domènech; i dues infermeres, tots ells pertanyents a Defensa Passiva».¹⁷ La ciutat de Reus, avesada com ja estava als bombardeigs, enviarà ajut tres vegades, d'ambulàncies, metges, infermeres i bombers. Almenys es traslladaran quaranta ferits a la capital del Baix Camp, un dels quals arribarà mort i d'altres seran enviats a Tarragona. Alguns ferits seran atesos al tren hospital de Pradell¹⁸ i una part d'aquests són presoners enemics que es concentraven a Falset.

En el segon atac també hi haurà un nou equip d'auxili des de Reus cap a Falset, com assenyalava Ezequiel Gort:¹⁹ «Novament hem organitzat un equip de salvament compost per bombers, pel Dr. Ibarz, infermeres i tres ambu-

14. Vegeu, per exemple, Miquel PERELLÓ i Joan MUNTÉ, *Op. cit.*, p. 21-24.

15. AHEA. Legión Córdor. Parte del día 29-VII-1938.

16. AHMR-IBR. Caixa 2164.

17. AHMR-IBR. Caixa 2164.

18. GORT, Ezequiel; PALOMAR, Salvador. "Els bombardeigs al Priorat". *Lo ViOlí. Revista cultural del Priorat*, 6 (2008), p. 23.

19. PALOMAR, Salvador: "Avions de guerra sobre el Priorat". *Butlletí Informatiu de l'Arxiu Municipal de Reus*, 15 (2008), p. 17.

làncies, qual equip ha retornat a les 10 hores de la vetlla, portant la informació de que durant els cinc bombardeigs que ha registrat en el dia de avui dit poble, han ocasionat la destrucció de 180 edificis, un centenar de ferits i 40 morts, molts dels quals encara a dita hora continuaven enrunats. A càrrec de l'Ajuntament d'aquell poble s'han organitzat brigades de salvament les quals començaran el seu comés a primeres hores de demà.» No sabem el nombre total de morts, segons les fonts oficials oscil·len entre vint-i-cinc i quaranta. Nosaltres hem localitzat els noms de divuit persones, la majoria procedents del testimoni de Jaume Sabaté i altres anotats en el registre civil, la resta, entre vint i vint-i-cinc, eren carrabiners republicans i presoners franquistes dels quals no en sabem els noms.²⁰ Pels voltants del Sindicat hi havia guàrdies d'assalt que vigilaven els presoners franquistes tancats al local, espai sobre el qual va caure de ple una part de les bombes. Entre uns i altres, algunes fonts xifren en una cinquantena o seixantena el nombre de víctimes militars, que després foren enterrades per aquell entorn.

Jaume Sabaté reconstrueix, a partir de testimonis, els efectes i les impressions d'aquests bombardeigs:

A dos quarts de deu del matí, varen passar per sobre la població quinze *paves* en formació de cinc, i deixaren caure un estol de mortíferes bombes, especialment a la part on creien que hi havia l'exèrcit republicà estacionat, d'on havia fugit feia tan sols unes hores. Feren cinc passades seguides sobre l'objectiu; i en un tres i no res esclatà un retrò per l'explosió maligna de les bombes. En pocs moments el crit d'angoixa dels ferits fou impressionant i els morts regaven els carrers de sang. No hi havia defensa antiaèria i els atacants escamparen l'esfereïdora càrrega a plaer. Tothom corria i s'amagava on podia, i quan la gent s'adonà que els avions havien fugit, sortí a socórrer als els qui angixosament cridaven malmesos pels explosius.

[...] El carrer va quedar cobert de runa, era perillós passar-hi, i per això, hi fou posat un guàrdia que prohibia el pas. Varen ser moltes les cases del poble malmeses per les bombes, entre elles destaquem: cal Severí, cal ramos, ca l'Amigó, cal Sixto, cal Cubells, cal Llebaria, al castell, ca l'Enric Pujol, la cas a on hi ha avui la Vinícola, el sindicat Agrícola i altres quatre casetes de la Font Vella.²¹

20. SABATÉ, *Op. cit.*, p. 71-72, assenyala que moriren catorze veïns de Falset (sis dones i vuit homes) i una dona del Lloar. A la p. 113, situa el Sindicat a Marçà: la població va patir dos bombardeigs franquistes i el Sindicat fou tocat de ple, «sense saber que, a dintre, hi havia presoners soldats de Franco, i en feren una matança». (En devien ser quaranta, cinquanta, seixanta?) Segons l'autor, hi hagué set veïns morts i tres ferits. Vegeu la relació de víctimes a l'annex 2.

21. SABATÉ, *Op. cit.*, p. 71-72.

Ramon Parera visitarà Falset el mes de setembre i prendrà nombroses fotografies de les destrosses causades pels bombardeigs a Falset, i anotarà a la seva llibreta: «Bombardejos de Falset. - Plaça Major i cases destruïdes. Les fotos [...] mostren les cases de pisos seriosament afectades».²²

La plaça Major de Falset i alguns edificis malmesos pels bombardeigs de finals de juliol de 1938 a Falset (Fons Ramon Parera – Biblioteca de Montserrat)

22. PARERA, R. "Notes del Fons: explicacions al marge, diari (gener-març 1939)", p. 20.

Comptem, a més, amb el testimoni d'un nen que, junt a la seva família, fugia del front i dels bombardeigs, Teodor Casas. Havien sortit de Móra d'Ebre i es dirigiren a Falset a finals de juliol de 1938. Un cop allà no pogueren ni tan sols provar la sopa perquè els feren fora davant l'amenaça de bombardeig, que realment es materialitzà uns moments després: «Recurar era la palabra clave, la que se oía por doquier. Quienes, por razón o condición, nos hallábamos en la parte republicana, era cuanto nos quedaba por hacer. Espectáculo triste y desolador. Aquellas estrechas carreteras llenas de baches y de fango, ofrecían un espectáculo lamentable; lo era, si cabe, mucho más, ante la gran cantidad de gente que igual que nosotros buscaban una seguridad desconocida por caminos también desconocidos».²³

L'endemà, *La Vanguardia* publicava una breu nota:

A las 13 horas de hoy [29/7/1938], la aviación alemana en número de diez trimotores "Junkers" arrojó sobre Falset cincuenta bombas de cien kilos que ocasionaron 25 muertos y 70 heridos, casi todos ellos pertenecientes a la población civil. Los aparatos de la invasión bombardearon preferentemente los lugares en que se hallaban los prisioneros capturados por nuestras fuerzas en la actual ofensiva.²⁴

El dia 30 de juliol, diverses ciutats i poblacions de la rereguarda són bombardejades per l'aviació feixista, mentre que al front de l'Ebre es produiran prop d'una seixantena d'atacs contra les forces republicanes que es despleguen al llarg del camp de batalla i les viles de Ginestar, Corbera, Miravet, Benissanet i Móra d'Ebre. Més lluny del front, a les 06:39 h es donarà alarma a la capital, Tarragona, a causa de la localització des del lloc d'observació de Cambrils d'un hidroavió Heinkel que vola a 250-300 m d'altura. En aquesta població deixarà caure set bombes i obrirà foc amb les metral·ladores. L'objectiu, consideren els republicans, havia estat la destrucció del pont immediat a l'estació de ferrocarril, que no serà tocat. Les ràfegues de metralladora provocaran la mort de dues dones. A les 07:00 h se sentirà el final de l'alarma.²⁵ Efectivament, els atacants registren l'atac a les 05:45 h (en el seu horari) amb un sol hidroavió que llença des de 800 m d'altura vint bombes de 50 kg i altres d'incendiàries contra l'estació. Les bombes cauen a

23. CASAS PUERTO, Teodoro. "El Arroz que no comí", *La Guerra Civil a Tarragona*. Coleccionable. Tarragona: *Diari de Tarragona*, 1986. p. 93-95,

24. *La Vanguardia*, 30/7/1938.

25. AGMA, C.316, Cp.3, D1/148.

les vies fèrries i els magatzems i hi provoquen petits incendis. No es diu res de l'intent d'atac contra el pont.²⁶

Quadre 1. Resum dels bombardeigs sobre Falset i Marçà del 29 de juliol de 1938

111° Stormo: Gruppo XXIX (280a i 289a esq.) i Gruppo XXX (281a i 285a esq.) de l'Aviazione Legionaria italiana amb base a Saragossa

Dos atacs dobles i simultanis: 190 bombes = 19.000 kg

12:57 h	5 Savoia S-79	Falset i nus de carreteres:	40 bombes x 100 kg
13:03 h	5 Savoia S-79	Estació ferroviària:	40 bombes x 100 kg
18:45 h	4 Savoia S-79	Falset-Marçà: nus carreteres	32 bombes x 100 kg
18:50 h	5 Savoia S-79	Estació ferroviària	38 bombes x 100 kg
18:50 h	5 Savoia S-79	Estació ferroviària	40 bombes x 100 kg

Dornier Do 17 Llapis volador de la Legió Còndor alemanya

Dos atacs: 48 bombes = 4.800 kg

09:30 h	9 Dornier Do-17	Comunicacions Falset	27 bombes x 100 kg
16:00 h	7 Dornier Do-17	Comunicacions Falset	21 bombes x 100 kg

Font: Estudis d'Ezequiel Gort, Josep Munté, Andreu Palomar, Miquel Perelló, Toni Orensanz, David Íñiguez i Ramon Arnabat.

◆ Falset, Marçà i el Masroig: 30 de juliol de 1938

L'aviació legionària italiana peninsular tornarà l'endemà a bombardejar el Priorat. Quinze Savoia S-79 s'adrecen contra els centres de concentració de les forces republicanes a Falset, Marçà i el Masroig.²⁷ El diari del 111° Stormo consigna que participen en aquesta acció executada quan passen pocs minuts de les 13:00 h (una hora més per als republicans), avions dels grups XXIX i XXX, és a dir, amb les esquadrilles 280a, 289a, 281a i 285a. En el diari de la 281a s'informa que «il nemico cerca di portare altre forze sulla riva destra deli Ebro» i, per tant, es fa necessari «battere truppe segnalate in Masroig».²⁸ A les 13:09 h és l'hora en què una formació de cinc aparells

26. Archivo General de la Marina (AGM). 9020. Partes "Negrillos". Dia 30/7/1938.

27. AHEA A-2061. Boletín de Información. (Día 31): Complemento del día 30. I també AHEA A-4009: Attività di volo Aviazione Legionaria. Vegeu GORT; PALOMAR, *Op. cit.*, 6, p. 22-24; GORT, *Op. cit.* (s/d), i PALOMAR, Salvador. "Avions de guerra sobre el Priorat", *Butlletí Informatiu de l'Arxiu Municipal de Reus*, 15 (2008), p. 13-21.

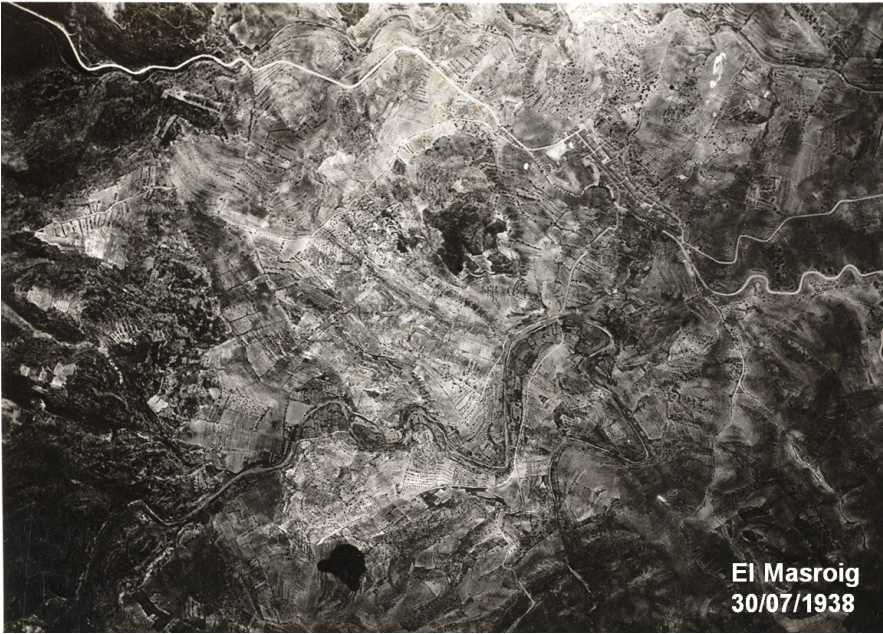
28. USAM-OMS. Diario Storico 281ª Squadriglia. 30° Gruppo, 111° Stormo Bombardamento Veloce.

formada per una patrulla de tres aparells de la 289° i dos de la 285° descarreguen quaranta bombes de 100 kg contra la carretera i el poble de Marçà des dels 5.000 m (vegeu la imatge 8). Gairebé de manera simultània ho fan la segona i la tercera formacions contra les posicions i concentracions de forces al Masroig, des dels 4.350m, amb cinc aparells de la 281° esquadrilla, juntament amb cinc aparells més (tres de la 280a i dos de la 285a) vers les concentracions de forces a Falset des dels 4.500 metres (vegeu la imatge 9). Aquestes dues formacions deixaran anar la mateixa quantitat de bombes que la primera. En tots tres casos, la reacció antiaèria dels artillers republicans esdevé molt violenta.²⁹

Bombardeig sobre Marçà el 30 de juliol de 1938 (Arxiu Fotogràfic del CHCC)

29. USAM-OMS. Diario Storico 29° Gruppo Sparvieri 111° Stormo BV. I Diario Storico 30° Gruppo Sparvieri 111° Stormo BV.

Bombardeig sobre el Masroig 30 de juliol de 1938 (Arxiu fotogràfic del CHCC)

Quadre 2. Els bombardeigs dels dies 29, 30 i 31 de juliol de 1938 sobre el Priorat

Municipis	Data	Avions	Bombes	kg d'explosius
Falset-Marçà	29/7	40	238	23.800 kg
Falset-Marçà	30/7	8	64	6.400 kg
Falset	31/7	4	32	3.200 kg
<i>Subtotal</i>	<i>52</i>	<i>334</i>		<i>33.400 kg</i>
El Masroig	30/7	6	48	4.800 kg
Els Guiamets	31/7	4	32	3.200 kg
TOTAL	62	414		41.400 kg

Font: ARNABAT, Ramon; ÍÑIGUEZ, David. *Atac i defensa de la rereguarda. Els bombardeigs franquistes a les comarques de Tarragona i a les Terres de l'Ebre (1936-1939)*, p. 475-522.

Diversos testimonis de Masroig, recollits per Josep Munté, expliquen com van viure els bombardeigs. Francesc Masdeu recorda que «l'aviació ja feia un rato que volava damunt del poble [...] i de cop! Es va sentir uns xiulets, uns xiulets: huuii, huuuuii i “broouumm”, “Broouumm” les explosions. Ens vam estirar a terra [...]. Van caure bastantes bombes, gairebé totes al voltant del poble i el cel es va enfosquir pel fum de les explosions.»³⁰

La defensa passiva registrarà l'activitat aèria enemiga, però sense especificar aquests atacs, atès que Falset, juntament amb altres poblacions, ha estat evacuat i només hi ha informació de les autoritats militars. Així, coneixem que des de les 12:55 h fins a les 13:20 h, diverses patrulles bombardegen alguns pobles pròxims a la rereguarda republicana, «entre ells Falset». També es registra un atac cap a les 16:00 h comès per dos aparells no identificats, que bombardegen la mateixa població.³¹ Finalment, la Junta de Defensa Passiva informa d'un atac a les 14:12 h, comunicat per la DECA, contra l'Ametlla de Mar.

L'endemà, 31 de juliol, els aparells del XXX Gruppo bombardegen els Guiamets amb cinc aparells de la 281a i un de la 285a, tot i que un d'aquests haurà de tornar a aterrar sense realitzar l'acció. Bombardegen des dels 4.800 m amb trenta-dues bombes de 100 kg i els intenten atacar deu caces I-16 Mosca però sense resultat (vegeu la imatge 10). Els antiaeris franquistes els ho impediran. Més tard, quatre aparells de la 285a atacaran Falset amb una contundent reacció antiàeria republicana, la qual, però, no impedirà que es descarreguin trenta-dues bombes de 100 kg des dels 4.300 m (vegeu la imatge 11).³² En aquesta acció, possiblement hi participa un altre S-79, de la 280a esquadrilla, amb vuit bombes de 100 kg. Gort i Palomar coincideixen aproximadament en el nombre de bombes, una trentena, que només ocasionaran dos ferits.³³

---

30. MUNTÉ MATEU, Josep. “30 de juliol de 1930 “Obiettivo Masroig”, *Canya i Gram*, 66 (2010), p. 23-29.

31. AGMA, C.255, Cp.2, D.2/111. I també JDPC. Informe del dia 30/7/1938.

32. USAM-OMS. Diario Storico 30° Gruppo Sparvieri 111° Stormo BV. Giorno 31 Iuglio 1938.

33. GORT; PALOMAR, *Op. cit.*, p. 24.

Bombardeig sobre els Guiamets el 31 de juliol de 1938 (USAM-OMS)

Bombardeig sobre Falset el 31 de juliol de 1938 (Arxiu Fotogràfic del CHCC)

El 2 d'agost de 1938, *La Vanguardia* publica un article del periodista Isidoro Corbinos, que es troba al front de l'Ebre, amb el títol «La batalla que

pierden los aviadores italoalemanes al servicio de la traición» i el subtítol «Ineficaces en el frente, descargan su ira sobre pueblecitos indefensos, alejados de la línea de fuego». A l'apartat “Los profesionales del crimen, héroes en su profesión”, hi trobem una interessant reflexió sobre aquests bombardeigs sobre Falset:

Italianos y alemanes son, a su modo, héroes. Ellos son profesionales del crimen y practican su oficio a conciencia. Los partes oficiales os hablan estos días de los bombardeos de Reus, Tarragona, Amposta, Hospitalet, Ampolla, S'Agaró, Cambrils; es decir, de pueblos, de la retaguardia. No vamos a referimos, sin embargo, más que a un reciente bombardeo, el de Falset; y de éste, porque en el momento de la agresión nos, encontrábamos allí.

En los alrededores de Falset había. unas concentraciones de prisioneros. Pero dentro de Falset mismo, sólo dos o tres parejas de guardias, de Asalto, a lo sumo; unas cien mujeres, unos cien viejos —a más del herrero y el boticario— y unas docenas de chicos. Un camión, quizá, a lo largo de la única calle amplia del pueblo. Pues bien, por siete veces -fue atacado Falset y destruidos buen número de sus edificios. Los muertos, mujeres, ancianos, unos chicos, unas parejas de guardias de Asalto. La feroz saña sobre un pueblo donde no había nada guerrero, es inexplicable. Quizá se intente esa explicación arguyendo la necesidad de socavar la moral del pueblo. ¡Valiente absurdo!

Vengan aquí los periodistas de todo el mundo, y si les queda asombro, gástenlo. Las mujeres ancianas de Falset expresaron, en lágrimas y miedos, su dolor y su horror. Pero eso fue mientras hubo en la calle volutas de humo. Luego, las mujeres ancianas levantaban el puño con ira y lanzaban unas maldiciones apocalípticas sobre los invasores, y sobre los que se apoyan en sus métodos.

¡Qué otro tremendo fracaso es este que sufren los métodos guerreros y totalitarios de Alemania y de Italia! ¡Máquinas inmensas, prodigios, de la técnica del crimen, creadas para aniquilar la resistencia de grandes capitales corrió París y Londres, no pueden abatir la moral de los habitantes de un pueblecito de seis mil vecinos!

La aviación que manejan, los profesionales del crimen no cesa un momento, en su afán destructor. Sobre estos bombardeos de la, retaguardia, hay estos otros bombardeos de pequeños pueblos enclavados en las inmediaciones de las líneas de combate. Así, Ascó y Flix son dos montones de ruinas. No hace muchas horas, en Flix cayó la última pared edificada. Poco menos que pueblos totalmente en ruinas, son Torre del Español, Vinebre, La Fatarella. Mora, Pinell.³⁴

34. *La Vanguardia*, 2/8/1938, p. 7.

◆ El mes d'agost

L1 d'agost es registra un atac a l'estació de la Figuera a les 15:40 h.³⁵ Segons relata Jaume Sabaté, tot i que sense datar l'atac: «El poble i rodalies fou bombardejat per l'aviació franquista; caigueren tres bombes a dins el casc urbà: una a casa dels Borràs i les altres dues a la part baixa, tot i que no varen explotar, causaren seriosos desperfectes a les cases on es clavaren, ja que els traspassaren de dalt a baix».³⁶ El dia 2, la Legió Còndor alemanya s'adreça contra les instal·lacions del ferrocarril a Marçà-Falset amb vint-i-un Heinkel He-111, que descarregaran 26,25 tones de bombes des dels 4.000 m. En l'informe es diu que la situació de les bombes és bona i que es troben amb defensa antiaèria.³⁷ No tenim informació dels resultats d'aquest atac, que devia ser devastador, atès que la ciutat està evacuada des de fa dies i les fonts republicanes no en donen notícia. Només sabem que l'hora aproximada en què es realitza aquest bombardeig, segons la defensa passiva, és a les 18:50 h.³⁸ Gort i Palomar refereixen que dues esquadrilles de cinc aparells cada una bombardegen extensament l'estació de Marçà, amb què ocasionen danys de consideració a la línia fèrria i diversos ferits.³⁹

La nit del 3 al 4 d'agost, tres Savoia S-81 nocturns de les Balears descarreguen tres tones de bombes en una combinació d'explosius de 250 kg i de 50 kg.⁴⁰ Ezequiel Gort i Salvador Palomar ressenyen un atac cap a les vuit del vespre de l'estació de Marçà i un altre atac contra la Bisbal de Falset, on les bombes causen la mort de dues nenes i queda malferida la seva mare. La mare fou atesa a l'hospital de sang de la cova de Santa Llúcia.⁴¹

El 7 d'agost, la defensa passiva informa d'un bombardeig a les proximitats de Falset, segons comunica la DECA republicana passades les vuit del vespre, atès que se senten fortes explosions en aquell sector. L'acció podria correspondre gairebé amb tota seguretat a la intervenció d'un solitari Savo-

35. AGMA, C.255, Cp.2, D.2/185.

36. SABATÉ, *Op. cit.*, p. 83.

37. AHEA. Legión Còndor. K/88. Dia 2/8/1938.

38. JDPC. Informe del dia 2/8/1938. "18,50h: Bombardegen els contorns de Falset".

39. GORT; PALOMAR, *Op. cit.*, p. 24.

40. USAM-OMS. Specchi attività Aviazione Legionaria delle Baleari. Giorno 3/8/1938.

41. GORT; PALOMAR, *Op. cit.*, p. 24.

ia S-81 de les Balears que bombardeja la carretera de Reus a Falset durant la nit del 7 d'agost i llença tres bombes de 250 kg i quatre de 50 kg.⁴²

Ja entrat el dia 24, es dona la fi de l'alarma a la 01:28 h a Reus, on un hidroavió que llençà dues bombes pels voltants del far de Tarragona provoca un ferit i no té cap altra conseqüència. A la 01:55 h cessava l'alarma a Tarragona, ja ben entrat el dia 24.⁴³ Els informes alemanys, per la seva part, registraran l'acció de quatre Heinkel He-59 contra la via del ferrocarril al sud del Vendrell, l'estació de Sitges, l'Hospitalet i els vaixells al port, a més de camions que circulaven prop de Sitges. En total descarreguen tres tones de bombes explosives i també d'incendiàries entre els 100 m i els 700 m. Feren blanc en vies, edificis de l'estació i camions, i s'observa que també produïren efectes per causa d'incendis. Una de les bombes caigué ben a prop d'un vaixell i actuaren davant la defensa enemiga dels antiaeris.⁴⁴ El *parte* de la unitat específica en l'horari que a les 21:10 h un aparell llençava vint bombes de 50 kg i altres d'incendiàries des dels 150 m a la via del ferrocarril al sud-oest del Vendrell; mentre que a les 20:35 h un altre He-59 descarregava tres bombes de 250 kg des de 500 m a l'estació de l'Hospitalet i tocava les vies i l'edifici, amb què causà incendis.⁴⁵

El dia 26 d'agost, la població del Molar, relativament allunyada del front, rebrà un atac aeri, segons Gort i Palomar en el seu estudi sobre el Priorat.⁴⁶ Serà el darrer bombardeig sobre el Priorat fins a finals de desembre de 1938. La batalla de l'Ebre s'emportava tot el protagonisme aeri. Cal, però, assenyalar l'atac del 2 de novembre de 1938 sobre l'estació de Marçà, protagonitzat per set Savoia S-79. Les bombes cauran a uns 500 m al nord de l'estació, destruiran un mas i provocaran la mort d'un nen a causa de la metralla, a més de quatre ferits, un dels quals serà greu.⁴⁷ Els documents dels atacants assenyalen que ataquen trimotors de l'aviació hispana, en concret de la 2.^a

42. USAM-OMS. Specchi Attività ALB. Giorno 7 Agosto 1938. Ho confirman altres comunicats generals de l'aviació franquista: AHEA A-2061. Boletín Información. FA Baleares, AL: «Bombardeo en servicio nocturno del puerto de Valencia i carretera de Reus a Falset en otro simultáneo; en el día de hoy y en otros 2 servicios, bombardeo comunicaciones ferrocarril entre Villanueva y Sitges y Alicante»; AHEA A-9120: (Telegramas) AL Baleares: 9/8: Ampliación día 8. «3a Unidad noche 7 a 8 bombas puerto de Valencia y carretera Reus-Falset».

43. JDPC. Informació del dia 23/8/1938.

44. AHEA. Legión Cóndor. AS/88. Día 23/8/1938.

45. AGM. 9020. Partes "Negrillos". Día 23/8/1938.

46. GORT; PALOMAR, *Op. cit.*, p. 24.

47. JDPC. Informació del dia 1/11/1938.

Brigada Hispana, els quals intenten colpir el trànsit entre Móra i Falset; l'estació de Falset, on hi ha una gran quantitat de vagons, i l'encreuament de la carretera amb el ferrocarril al nord de Móra la Nova. Hi participa la 3a esquadra amb Savoia S-79, que descarrega quaranta bombes de 100 kg i vuitanta de 50 kg. Els agressors són disparats pels antiaeris de manera intensa, amb projectils de gran calibre.⁴⁸

◆ **Ulldemolins: Nadal sota les bombes**

El 23 de desembre de 1938 s'iniciava la «batalla»/«ocupació» de Catalunya per les tropes franquistes i el Priorat seria una de les primeres comarques a rebre l'ofensiva franquista per terra i aire. La nit del 24 al 25, intervindran els Heinkel He-111 de la Legió Còndor en accions de bombardeig nocturn, amb una formació de quatre bimotors, que intentaran colpir les concentracions republicanes i el trànsit al llarg de l'eix La Granadella – Vinaixa – Montblanc – Falset – La Palma d'Ebre. És possible que algunes bombes d'aquest atac caiguessin a Gratallops i que fos aquest el bombardeig al qual es refereix Jaume Sabaté: «Al volts de Nadal de 1938 l'aviació franquista bombardejà la població i els seus voltants», en què caigueren sis bombes (cinc al camí de la Font Vella).⁴⁹ Per la seva banda, els avions Dornier Do-17 de reconeixement rastregen la rereguarda republicana i bombardegen Poboleda.⁵⁰ Durant la nit, l'observatori de Bellmunt registra, sense gaire precisió, el pas de l'aviació enemiga.

El dia de Nadal, malgrat que ni els documents republicans ni els franquistes en parlen, Ezequiel Gort i Salvador Palomar consignen un possible atac contra Cornudella de Montsant que no ocasiona víctimes.⁵¹ Els dies 28 i 29 de desembre de 1938 van ser bombardejats els municipis d'Ulldemolins i Margalef. El matí del 28 de desembre un Savoia S-79 descarregava les seves bombes sobre el nucli urbà d'Ulldemolins:

Un atac fet probablement per un sol bombarder a baixa alçada, que comportà un reguitzell de cases destruïdes i la mort de diverses persones tant

48. AHEA, A-9110. Día 2/11/1938. Les conseqüències de l'atac també són registrades per GORT; PALOMAR, *Op. cit.*, p. 24.

49. SABATÉ, *Op. cit.*, p. 89.

50. AHEA. Legión Còndor. Noche del 24 al 25/12/1938. A més de: AHEA, A-2061. Boletín de Información. Legión Còndor. Día 25/12/1938.

51. GORT; PALOMAR, *Op. cit.*, p. 24; GORT, Ezequiel; PALOMAR, Salvador. *Viure sota les bombes. Els bombardeigs a Reus 1937-1939*. Reus: Publicacions Municipals de Reus, 2010, p. 150.

entre la població civil com entre els militars que eren dins el poble i als voltants. Es diu que la primera bomba destruï cal Catalí. També encertaren els voltants de l'església, el carrer de les carnisseries i el carrer Major, i afectaren l'Ajuntament. Tot i l'evidència, pels testimonis recollits, de que causà un cert nombre de víctimes, avui, per falta de la documentació adient, no podem concretar-ne la xifra i només se'n sap, pels testimonis, alguns dels noms.⁵²

Respecte d'aquest bombardeig, Jaume Sabaté recull diversos testimonis i anota en el seu llibre: «Cap a finals de 1938 els avions franquistes bombardejaren el nucli urbà i destruïren cal Catalí i la casa de la Vila» i com a resultat de l'atac van morir diversos soldats republicans i quatre veïns. I afegeix: «Com a conseqüència del terrible bombardeig, varen desaparèixer 64 cases. El pànic s'escampà i començà a fugir la gent; uns cap al Montsant, a les coves Raconera, del Diable i dels Nebots. D'altres cap a les Garrigues. Foren munió els que emprengueren el camí de l'exili».⁵³ Aquest dia també participaren en els bombardeigs els Junker Ju-87 *Stuka*, que «efectúan tres servicios de bombardeo en las proximidades de Ulldemolins».⁵⁴

El 29 de desembre l'aviació franquista bombardejà el municipi de Margalef:

On resultaren afectades un parell de cases a la part de dalt del poble i encara alguna bomba va impactar pels trossos. Una va caure a ca la Maria del Sord, sense causar estralls, ni víctimes. [...] Sembla que no feu gaire mal, i la major part de la població, davant la proximitat dels combats, havia anat a cercar refugi en les abundants coves del terme.⁵⁵

◆ Bombes de Cap d'Any a Reis de 1939

El primer de gener de 1939, el Priorat pateix dotze bombardeigs franquistes que afecten els municipis de Cornudella de Montsant (en quatre ocasions), Ulldemolins (en tres), Bellmunt del Priorat (en dues) i el Molar, el Masroig i Falset (en una cada un). La defensa passiva assenyalava que havien bombardejat, sense precisar el nombre d'aparells, el sector de Cornudella

52. GORT, *Op. cit.*, p. 9.

53. SABATÉ, *Op. cit.*, p. 173.

54. AHEA. Legión Córdor. 29/12/1938.

55. GORT, *Op. cit.*, p. 9.

i Bellmunt.⁵⁶ Ezequiel Gort i Salvador Palomar assenyalen un bombardeig contra Albarca i Cornudella de Montsant: «Aquest dia les bombes també van caure a Albarca, destruint algunes cases. El poble —on s’havia bastit un refugi aprofitant una balma natural en el cingle que hi ha a l’entrada del poble pel camí antic— tanmateix era pràcticament buit. La major part de la població havia fugit cap a dalt a la muntanya després de veure caure bombes sobre Ulldemolins i Cornudella».⁵⁷ A Albarca els avions hi farien dues passades, una al matí i una altra a la tarda, que no causarien víctimes entre la gent del poble, ja que feia dies que s’amagava a les coves del Montsant, «però, entre l’Artilleria de Muntanya hi hagué força morts i ferits, que se’ls endugueren. El que sí deixaren foren 12 mules mortes pel bombardeig».⁵⁸ Després el poble quedà buit. Pel que fa al bombardeig de Cornudella de Montsant, hi van caure tres bombes, que esfondraren tres cases del poble, amb què ocasionaren una víctima mortal. Tal com assenyala Sabaté, «com a conseqüència del bombardeig marxà la major part de les famílies del poble, cap als masos, barraques i coves escampats pel terme».⁵⁹

Els avions atacants han estat les unitats espanyoles i alemanyes. La 1.ª Brigada Aèria, amb una esquadra de dotze aparells Juncker Ju-52, atacarà les posicions al nord de la carretera de Pobla de Granadella a Ulldemolins, acció que repetirà un grup de sis He-70 i quatre avions més de cooperació He-45. Pel que fa als alemanys, vint-i-set Heinkel He-111 i tres Dornier Do-17 bombardejaran les concentracions republicanes situades entre Vinaixa, Vimbodí i Ulldemolins. Ben segur que aquests avions han intervingut en l’atac al Molar que explica Jaume Sabater: «El primer de gener de 1939 hi va haver un bombardeig general, ja que les *paves* sortien de la banda de Tivissa, Falset, Masroig i el Molar sense resistència, perquè els bateries republicanes havien fugit. Eren avions alemanys i van bombardejar els voltants del poble: assoliren de ple Cal Sever».⁶⁰ A la nit, l’activitat aèria dels aparells alemanys no s’aturà amb la foscor i continuaren atacant el trànsit, atac al qual s’afegiren els avions de bombardeig lleuger Arado Ar-68, amb sis ser-

---

56. JDPC. Informació des de les 8 hores del dia 1/11939.

57. GORT; PALOMAR, *Op. cit.*, p. 24.

58. SABATÉ, *Op. cit.*, p. 27,

59. SABATÉ, *Op. cit.*, p. 54.

60. SABATÉ, *Op. cit.*, p. 134

veis nocturns al front, contra una columna de camions que circulava entre Móra i Falset.⁶¹

El dia 2 de gener de 1939, a tres quarts d'onze del matí, els avions franquistes de la Península realitzen diverses incursions al Priorat. En la primera, deu Savoia S-79 de l'aviació hispana ataquen les posicions republicanes al nord de la carretera de la Pobla de Granadella a Ulldemolins, mentre set Heinkel He-51 de cooperació també ataquen en una acció de metrallament i bombardeig amb petites bombes les posicions republicanes emplaçades al quilòmetre 24 de la carretera d'Ulldemolins. A dos quarts de cinc de la tarda, un bimotor bombardeja els voltants de Falset.⁶² El dia 4 al vespre, els avions de bombardeig lleuger Arado Ar-68 realitzaran diverses actuacions al front de guerra, en què bombardejaran i metrallaran el trànsit republicà entre Falset i Móra la Nova.⁶³

El dia 7 de gener de 1939, una esquadra amb nou avions Caproni Ca-310 metrallaran i bombardejaran el trànsit a la carretera d'Ulldemolins a l'Espluga de Francolí. Aquest mateix dia al matí, dues esquadres alemanyes de bombardeig intervindran contra les forces republicanes emplaçades entre Falset i Ulldemolins. A les 08:42 h, nou aparells bombardegen Falset i les proximitats de Torre de l'Espanyol i a les 10:05 h diversos Heinkel He-111 ataquen Poboleda i les proximitats de Poblet. Mes tard, vint-i-quatre Heinkel He-111 bombardejaran Prades i les proximitats d'Ulldemolins.⁶⁴

El dia 8 de gener, a les 11:35 h, es declararan alarmes a Reus i Tarragona per la presència de deu aparells enemics protegits per caces que evolucionen per Reus, Bellmunt i Ulldemolins i que acabaran bombardejant aquell sector, sense que se n'especifiqui res més, possiblement a la cerca de forces republicanes.⁶⁵ A les 15:43 h, des de l'observatori de la Mussara s'informa que en el sector est d'Ulldemolins uns vint-i-quatre aparells amb escorta de caces bombardegen i metrallen aquell sector.⁶⁶

Un resum recollit per un document dels republicans concreta aquestes accions, comeses contra Poblet i el sector de Prades, Ulldemolins i l'Espluga

61. AHEA, A-12944. Dia 1/1/1939.

62. AHEA, A-12944. Dia 2/1/1939.

63. AHEA, A-12944.

64. AHEA, A-153. Boletín de Información N.º 6. Frentes de Cataluña. Tarragona.

65. AGMA, C.316, Cp.4, D4/7. Ministerio de Defensa Nacional. Dirección General de la DECA: DCA Tarragona. Dia 8/1/1939; i AHMR. Caixa 2164. Servei Municipal d'Incendis i Salvament (16/07/1938 - 8/1/1939). Serveis d'Ordre. Secció d'Enllaços.

66. AGMA, C.316, Cp.4, D4/7.

de Francolí. Segons les informacions franquistes, un grup de bombarders Heinkel He-111 i una esquadrilla bombardegen les posicions republicanes a les carreteres entre Cornudella, les Borges del Camp i el pont situat al sud de Cornudella, amb què colpegen una columna de camions.⁶⁷ La DECA republicana de l'Ebre identifica a les 16:20 h vint-i-quatre Heinkel He-111 que en diversos grups i en dues passades bombardegen el sector de Prades i les proximitats d'Ulldemolins. Per a aquest mateix dia, tenim informacions del diari de l'esquadra de caça republicana que consigna diverses accions de metrallaments i bombardeigs contra columnes de forces franquistes que circulen per les immediacions de Albarca.⁶⁸

◆ Una visió general

Tal com podem veure en el quadre 2, hem comptabilitzat setanta-dos bombardeigs sobre els municipis del Priorat: Falset (17), Marçà (13), Ulldemolins (12), Cornudella de Montsant (7), el Masroig (5), Bellmunt del Priorat (4), Poboleda (4), el Molar (2), la Bisbal de Falset (1), Cabacés (1), la Figuera (1), Gratallops (1), els Guiamets (1), Margalef (1), Pradell de la Teixeta (1) i la Vilella Baixa (1). Setze dels vint-i-tres municipis de la comarca, un 70%, patiren bombardejos franquistes, que causaren un total de cent quatre víctimes mortals, una setantena de soldats republicans i una trentena de veïns de la comarca (vegeu la informació detallada als annexos 1 i 2).

Quadre 3. Bombardeigs aeris i víctimes al Priorat

	Hab. 1936	Bombardeigs	Morts	Identificats	Ferits
PRIORAT	17.789	72	104	34	128
Bellmunt del Priorat	668	4			3
Bisbal de Falset	742	1	2	2	1
Cabacés	707	1			
Cornudella de Montsant	1.644	7	9	1	
Falset	2.647	17	54	19	117

67. AHEA, A-12944. Legión Cóndor. Parte del día 8/1/1939.

68. AHEA, A-1612. Diario de Operaciones. Día 8/1/1939.

Figuera, la	506	1			
Gratallops	464	1			
Guiamets, els	394	1			
Marçà	1.118	13	15	8	7
Margalef	534	1			
Masroig, el	1.250	5			
Molar, el	751	2	1		
Poboleda	665	4			
Pradell de la Teixeta	594	1			
Ulldemolins	1.247	12	23	4	
Vilella Baixa, la	299	1			

Font: ARNABAT, Ramon; ÍÑIGUEZ, David. *Atac i defensa de la rereguarda. Els bombardeigs franquistes a les comarques de Tarragona i a les Terres de l'Ebre (1936-1939)*, p. 689-752.

Els atacs que causaren més víctimes foren els del 29, 30 i 31 de juliol de 1938 sobre Falset i Marçà, amb seixata-nou víctimes i cent vint-i-quatre ferits, i els de finals de 1938 i principis de 1939 sobre Ulldemolins, amb vint-i-tres víctimes mortals. Pel que fa a la destrucció física, segons l'informe elaborat l'any 1941 per la Cambra de la Propietat Urbana de Reus, es registren destrosses causades pels bombardeigs en trenta-cinc cases de Falset (setze destruïdes i dinou malmeses), dinou d'Ulldemolins (cinc destruïdes i catorze malmeses), disset de la Bisbal de Falset (sis destruïdes i onze malmeses) i cinc cases malmeses a la Vilella Baixa.⁶⁹ També se'n registraven altres a Albarca, Bellmunt del Priorat, Cornudella de Montsant, Gratallops, el Molar, Poboleda, Pradell de la Teixeta i la Torre de Fontaubella.

RAMON ARNABAT MATA

ISOCAC: Història, Societat, Política i Cultura des de Catalunya al món
Universitat Rovira i Virgili

69. *Estadística de los daños causados por la guerra en las ciudades de Reus, Tarragona y Tortosa y resto de la provincia*, Reus, Cámara Oficial de la Propiedad Urbana de Reus, 1941.

◆ Bibliografia

- ARNABAT, Ramon; ÍÑIGUEZ, David. *Atac i defensa de la rereguarda. Els bombardeigs franquistes a les comarques de Tarragona i a les Terres de l'Ebre (1937-1939)*. Valls: Cossetània Edicions, 2013.
- ARCHIVO GENERAL MILITAR DE ÁVILA (AGMA). Diversos documents sobre l'activitat de l'aviació enemiga.
- ARCHIVO HISTÓRICO DEL EJÉRCITO DEL AIRE (AHEA). Informes sobre les carreteres i el trànsit aeri.
- CASAS PUERTO, Teodoro. "El Arroz que no comí", *La Guerra Civil a Tarragona*. Coleccionable. Tarragona: *Diari de Tarragona*, 1986.
- GORT, Ezequiel; PALOMAR, Salvador. "Els bombardeigs al Priorat". *Lo ViOlí. Revista cultural del Priorat*, 6 (2008).
- GORT, Ezequiel; PALOMAR, Salvador. "Avions de guerra sobre el Priorat". *Butlletí Informatiu de l'Arxiu Municipal de Reus*, 15 (2008).
- GORT, Ezequiel; PALOMAR, Salvador. *Viure sota les bombes. Els bombardeigs a Reus 1937-1939*. Reus: Publicacions Municipals de Reus, 2010.
- JUNTA DE DEFENSA PASSIVA DE CATALUNYA (JDPC). Informes dels dies 8 i 9 de juliol de 1938.
- LA VANGUARDIA. Articles publicats el 30 de juliol de 1938 i el 2 d'agost de 1938.
- MUNTÉ MATEU, Josep. "30 de juliol de 1930 "Obiettivo Masroig"", *Canya i Gram*, 66 (2010).
- PARERA, Ramon. "Notes del Fons: explicacions al marge, diari (gener-març 1939)".
- PERELLÓ, Miquel; MUNTÉ, Josep. "Els bombardeigs de Falset el 29 i 30 de juliol de 1938", *Lo ViOlí. Revista cultural del Priorat*, 12 (2012).
- SABATÉ, Jaume. *Víctimes d'una guerra al Priorat*. Barcelona: Dalmau Editor, 2002.
- UFFICIO STORICO DELL'AERONAUTICA MILITARE – Operazioni Militare Spagna (USAM-OMS). Relacions sobre la missió italiana a Espanya.

Annex 1. Cronologia i impacte dels bombardeigs al Priorat

Data	Hora	Municipi	Comarca	Víctimes	Avions
				morts / ferits	Nº Tipus
01/01/1938		Poboleda	Priorat		
02/07/1938	12:00	Marçà	Priorat		1 Savoia S-79
03/07/1938		Falset	Priorat		1 Savoia S-79
04/07/1938	6:40	Marçà	Priorat		3 Savoia S-79
08/07/1938	13:30	Falset	Priorat		1 Heinkel He-59
08/07/1938	13:30	Marçà	Priorat		1 Heinkel He-59
08/07/1938	14:30	Bellmunt del Priorat	Priorat		1 Katiuska franquista
08/07/1938	15:10	Falset	Priorat	14 F	1 Katiuska franquista
08/07/1938	19:00	Falset	Priorat		1 Katiuska franquista
23/07/1938	13:10	Marçà	Priorat		1 Savoia S-81
23/07/1938	13:20	Marçà	Priorat		
25/07/1938	14:30	Poboleda	Priorat		Savoia S-79
26/07/1938		El Masroig	Priorat		
27/07/1938		El Masroig	Priorat		Savoia S-79
28/07/1938		El Masroig	Priorat		
29/07/1938	9:30	Falset	Priorat		7 Dornier Do-17
29/07/1938	12:57	Falset	Priorat	40 M + 100 F	5 Savoia S-79
29/07/1938	13:03	Marçà	Priorat		5 Savoia S-79
29/07/1938	16:00	Falset	Priorat		9 Dornier Do-17
29/07/1938	18:35	Falset	Priorat		5 Savoia S-79
29/07/1938	18:35	Marçà	Priorat	4 M	4 Savoia S-79
29/07/1938	18:35	Marçà	Priorat		2 Savoia S-79
30/07/1938	14:10	El Masroig	Priorat		5 Savoia S-79
30/07/1938	14:10	Falset	Priorat		5 Savoia S-79
30/07/1938	14:10	Marçà	Priorat	7 M	5 Savoia S-79
30/07/1938	16:00	Falset	Priorat		2
31/07/1938	18:30	Els Guiamets	Priorat		6 Savoia S-79
31/07/1938	18:50	Falset	Priorat		5 Savoia S-79
01/08/1938	15:40	La Figuera	Priorat		
02/08/1938	18:50	Marçà	Priorat		21 Heinkel He-111
04/08/1938	20:00	La Bisbal de Falset	Priorat	2 M + 1 F	
04/08/1938	20:00	Marçà	Priorat		
07/08/1938	23:00	Marçà	Priorat		1 Savoia S-81
26/08/1938		El Molar	Priorat		
02/11/1938	15:55	Marçà	Priorat	1 M + 4 F	7 Savoia S-79
24/12/1938	05:05	Cornudella de Montsant	Priorat	1	
24/12/1938	21:00	Gratallops	Priorat		4 Heinkel He-111
24/12/1938	21:00	Poboleda	Priorat		2 Dornier Do-17

Data	Hora	Municipi	Comarca	Víctimes morts / ferits	Avions Nº Tipus
25/12/1938		Cornudella de Montsant	Priorat		
28/12/1938		Margalef	Priorat		
28/12/1938		Ulldemolins	Priorat		1 Savoia S-79
29/12/1938		Ulldemolins	Priorat	4 M	6 Junkers Ju-87 Stuka
01/01/1939	9:00	Ulldemolins	Priorat		31 27 Heinkel He-111 i 4
01/01/1939	9:30	Bellmunt del Priorat	Priorat		7
01/01/1939	9:30	Cornudella de Montsant	Priorat		7
01/01/1939	13:00	Ulldemolins	Priorat		12 Junkers Ju-52
01/01/1939	13:30	El Masroig	Priorat		12 Junkers Ju-52
01/01/1939	13:30	El Molar	Priorat	1 M	12 Junkers Ju-52
01/01/1939	13:30	Falset	Priorat		12 Junkers Ju-52
01/01/1939	14:00	Bellmunt del Priorat	Priorat		12 Junkers Ju-52
01/01/1939	14:00	Cornudella de Montsant	Priorat	1 M	12 Junkers Ju-52
01/01/1939	14:00	Cornudella de Montsant	Priorat		12 Junkers Ju-52
01/01/1939	16:00	Cornudella de Montsant	Priorat		
01/01/1939	16:00	Ulldemolins	Priorat		10 Heinkel He-70
02/01/1939	10:45	Ulldemolins	Priorat		10 Savoia S-79
02/01/1939	10:55	Ulldemolins	Priorat		7 Heinkel He-51
02/01/1939	16:30	Falset	Priorat		1 bimotor
04/01/1939	23:30	Falset	Priorat		Arado Ar-68
07/01/1939		Ulldemolins	Priorat		9 Caproni Ca-310
07/01/1939	08:42	Falset	Priorat		9
07/01/1939	11:05	Poboleda	Priorat		24 Heinkel He-111
07/01/1939	11:05	Ulldemolins	Priorat		24 Heinkel He-111
08/01/1939	08:42	Falset	Priorat		15 9 Heinkel He-111 + 6 c
08/01/1939	10:05	Cornudella de Montsant	Priorat		24 Heinkel He-111, Dornie
08/01/1939	11:40	Bellmunt del Priorat	Priorat		10
08/01/1939	11:40	Ulldemolins	Priorat		10
08/01/1939	16:20	Ulldemolins	Priorat		24 Heinkel He-111, Dornie
09/01/1939			Ulldemolins	Priorat	5 M 19
		Cabacés	Priorat		
		Pradell de la Teixeta	Priorat		
		Vilella Baixa	Priorat		

Font: ARNABAT, Ramon; ÍÑIGUEZ, David. *Atac i defensa de la rereguarda. Els bombardeigs franquistes a les comarques de Tarragona i a les Terres de l'Ebre (1936-1939)*, p. 689-752.

Annex 2. Víctimes dels bombardeigs al Priorat

Cognoms	Nom	Municipi	Comarca	Edat	Data
Arbós Carreres	Carme	Falset	Priorat		29/07/1938
Arbós Carreres	Maria	Falset	Priorat		29/07/1938
Barceló	Damià	Marçà	Priorat		29/07/1938
Barceló Borràs	Josepa	Marçà	Priorat	67	29/07/1938
Barceló Pujades	Joan	Falset	Priorat	79	29/07/1938
Callisà Simó	Emília	Falset	Priorat		29/07/1938
Cunillera	Concepció	Marçà	Priorat		02/11/1938
De ca la	Josep	Marçà	Priorat		02/11/1938
Desconeguda	ena	La Bisbal de F.	Priorat	7	04/08/1938
Desconeguda	ena	La Bisbal de F.	Priorat	2	04/08/1938
Desconegut	1	Ulldemolins	Priorat		14/01/1939
Desconegut	2	Ulldemolins	Priorat		14/01/1939
Desconegut	3	Ulldemolins	Priorat		14/01/1939
Desconegut	4	Ulldemolins	Priorat		14/01/1939
Desconegut	5	Ulldemolins	Priorat		14/01/1939
Desconegut	un nen	Marçà	Priorat		02/11/1938
Figueres Serralta	Carona	Ulldemolins	Priorat		29/12/1938
Figueres Serralta	Estanislau	Ulldemolins	Priorat		
Freixes Musté	Josep	Ulldemolins	Priorat		29/12/1938
Guillén Falcó	Miquel	Falset	Priorat	61	29/07/1938
Jordà Vidal	Càndida	Cornudella de M.	Priorat	26	31/12/1938
José Antonio	Joan	Falset	Priorat		29/07/1938
Lladó	Teresa	Ulldemolins	Priorat		29/12/1938
Llorac Pros	Pere	Falset	Priorat		29/07/1938
Llorens Sabaté	Francesca	Falset	Priorat		29/07/1938
Marquès	Dolors	Falset	Priorat		29/07/1938
Mas Martori	Frederic	Falset	Priorat	66	29/07/1938
N. N.	Josep	Falset	Priorat		29/07/1938
Negrete Conesa	Manuel	Falset	Priorat		29/07/1938
Pallejà Muntaner	Carícia	Falset	Priorat		29/07/1938
Perpiñà Juncosa	Joan	Falset	Priorat	51	29/07/1938
Piquè	Teresa	Marçà	Priorat		02/11/1938
Quintana	Josep M.	Marçà	Priorat	3	02/11/1938
Ramos Salas	Joan	Marçà	Priorat	47	29/07/1938
Requena Lázaro	Joan	Falset	Priorat		29/07/1938
Salas	Joan Ramon	Marçà	Priorat	47	29/07/1938
Serres Cot	Matilde	Falset	Priorat		29/07/1938
Soldats	25	Falset	Priorat		29/07/1938
Soldats F	40/50	Marçà	Priorat		
Soldats R i F	50/60	Falset	Priorat		29/07/1938
Soldats	10/15	Ulldemolins	Priorat		29/12/1938
Talens Llàcer	Rafael	Falset	Priorat		29/07/1938

Font: ARNABAT, Ramon; ÍÑIGUEZ, David. *Atac i defensa de la rereguarda. Els bombardeigs franquistes a les comarques de Tarragona i a les Terres de l'Ebre (1936-1939)*, p. 753-780.